

«Αρχαιολογικοί χώροι και
μνημεία οθωμανικής
περιόδου στη Θεσπρωτία»

«1821-2021: Μνήμη,
Διάρκεια, Βιώσιμο μέλλον»

Επετειακές εκδηλώσεις του
ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Ηπείρου για τον
εορτασμό των 200 χρόνων από
την Επανάσταση του 1821

«Γνωρίζω το 1821 μέσα από
την ιστορία του τόπου μου»

Επιμορφωτικό σεμινάριο για
εκπαιδευτικούς
Α/θμιας Εκπαίδευσης

Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

Κείμενα, επιλογή εποπτικού υλικού:

Κασσιανή Λάζαρη, αρχαιολόγος

Θεοδώρα Λάζου, ιστορικός-αρχαιολόγος

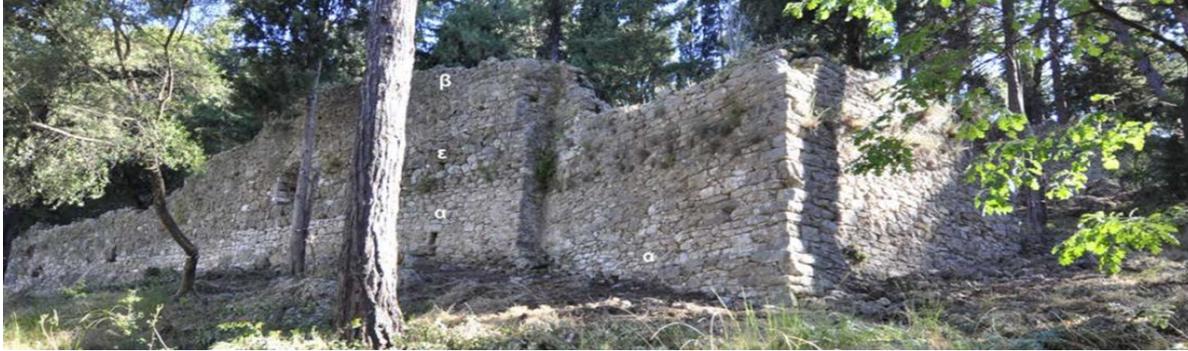
© Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας
Κύπρου 68, 461 00 Ηγουμενίτσα
e-mail: efathe@culture.gr

Αρχαιολογικό Μουσείου Ηγουμενίτσας
Φεβρουάριος 2021

Αρχαιολογικοί χώροι και
μνημεία οθωμανικής
περιόδου στη Θεσπρωτία

A. Οχυρώσεις | κάστρα

Κάστρο Ηγουμενίτσας

Περιγραφή: Έχει τραπεζιόσχημη κάτοψη, εμβαδόν 6.290 τ.μ. και συνολική περίμετρο περίπου 450 μ. Τα τείχη έχουν δεχτεί επεμβάσεις σε διάφορες χρονικές περιόδους. Κατά τμήματα σώζονται σε ύψος μέχρι και 6 μ. και έχουν μέσο πάχος 2 μ. Η κύρια πύλη βρίσκεται στην ανατολική πλευρά και ενισχύοταν από δύο ορθογώνιους πύργους. Με αντίστοιχους πύργους ενισχύονται και οι υπόλοιπες πλευρές και οι γωνίες του κάστρου. Η επικοινωνία μεταξύ των πύργων και του εσωτερικού της οχύρωσης εξασφαλιζόταν από τοξωτές πύλες.

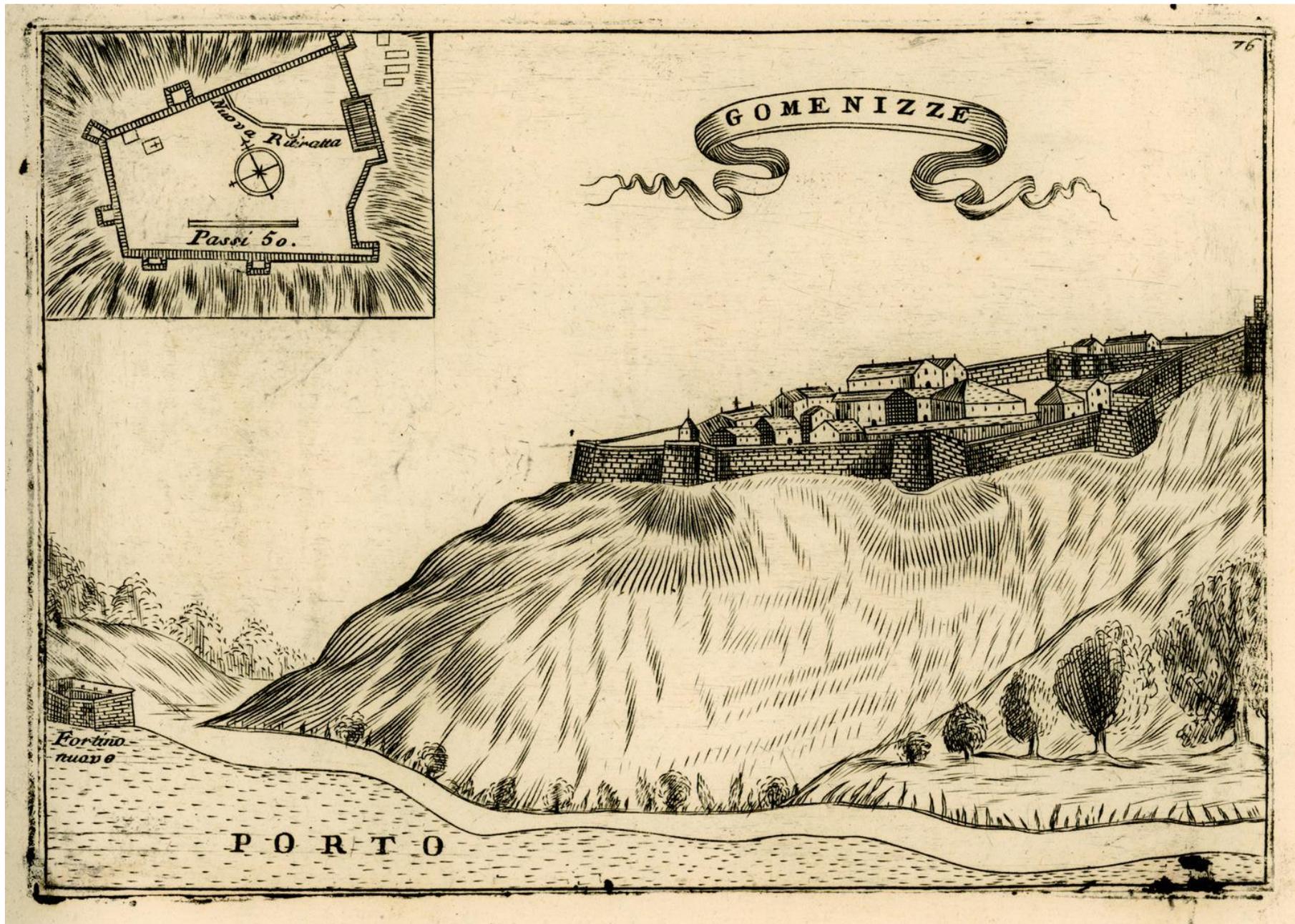
✓ Η ίδρυση του πρώτου οχυρού στον λόφο χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και σχετίζεται πιθανότατα με τον οικισμό του Λαδοχωρίου που ιδρύεται τον 2ο αι. μ.Χ.

✓ Οι πρώτες αποτυπώσεις του κάστρου σώζονται σε χάρτες και χαρακτηριστικά έργα του 16ου και 17ου αιώνα.

✓ Το 1685, κατά τη διάρκεια του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου, ο βενετικός στόλος με επικεφαλής τον ναύαρχο Μοροζίνι ανατίναξε το κάστρο, που είχε ήδη περάσει στα χέρια των Τούρκων.

✓ Το 1798 ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων κατέλαβε την περιοχή της Ηγουμενίτσας και επιχείρησε να επισκευάσει το μισογκρεμισμένο οχυρό της.

Ο βενετός χαρτογράφος Vincenzo Coronelli (1650-1718) θα αποτυπώσει το κάστρο της Ηγουμενίτσας (αρχείο Ιδρύματος Αικ. Λασκαρίδη)

Κάστρο Μαργαριτίου

Περιγραφή: Έχει δεχθεί εκτεταμένες επισκευές στο β' μισό του 17ου και τις αρχές του 18ου αι. Έχει τα χαρακτηριστικά μίας μεγάλης, οχυρωμένης στρατιωτικής κατοικίας, που αναπτύσσεται γύρω από εσωτερική αυλή σε δύο ορόφους. Έχει ακανόνιστη κάτοψη πενταγώνου με μέγιστες διαστάσεις 30 x 40μ. Τα τείχη του σώζονται ως ύψος περίπου 10 μ. και ενισχύονται με δύο πύργους, τυφεκιοθυρίδες και μία καταχύστρα. Η πρόσβαση γινόταν πιθανότατα με ξύλινη κλίμακα από την τοξωτή πύλη που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά. Στο ισόγειο υπήρχαν δύο δεξαμενές και λουτρό, ενώ στον όροφο βρισκόταν δωμάτια με τζάκι και τοξωτά παράθυρα

- ✓ Το κάστρο κατασκευάζεται γύρω στο 1549 από τους Οθωμανούς, πιθανόν επάνω στα ερείπια προϋπάρχοντος αρχαίου οχυρού
- ✓ Στον οικισμό του Μαργαριτίου σταδιακά επικρατεί το μουσουλμανικό στοιχείο, μέσα από τον εξισλαμισμό των νομάδων κτηνοτρόφων της περιοχής, οι οποίοι στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθούν και ως φρουρά του κάστρου
- ✓ Το 1571 οι Βενετοί με διοικητή τον Πάολο Ορσίνι θα καταλάβουν και θα καταστρέψουν το κάστρο
- ✓ Το 1811 η περιοχή περνά στην εξουσία του Αλή Πασά Τεπελενλή και το κάστρο χρησιμοποιείται ως ορμητήριο κατά της Πάργας
- ✓ Έως το 1913 το κάστρο χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή, ως στρατώνας του τούρκικου στρατού και ως έδρα του στρατιωτικού διοικητή της περιοχής

Το κάστρο στο Μαργαρίτι κατά την πολιορκία του από τους Βενετούς στα 1571.
Χαλκογραφία, Camocio Giovanni Francesco, 1574 (αρχείο Ιδρύματος Αικ. Λασκαρίδη)

Κάστρο Ελευθεροχωρίου

Περιγραφή: Έχει απλή ορθογώνια κάτοψη με μέγιστες διαστάσεις 41 x 29 μ. και η μορφή του παραπέμπει σε οχυρωμένη κατοικία. Ένας ψηλός περίβολος περιλαμβάνει στο εσωτερικό του κτίρια για τη φρουρά, μία δεξαμενή και αποθήκες, ενώ δεν λαμβάνεται καμία μέριμνα για την ανέγερση πρόσθετων αμυντικών κατασκευών με εξαίρεση έναν κυκλικό προμαχώνα στο νότιο τμήμα του οχυρού.

- ✓ Κατασκευάστηκε από τον Αλή πασά των Ιωαννίνων στις αρχές του 19ου αιώνα
- ✓ Η θέση του ήταν σημαντική καθώς έλεγχε το φυσικό πέρασμα από τις ακτές του Ιονίου στην Ηπειρωτική ενδοχώρα
- ✓ Στην ίδια περιοχή λειτούργησε τελωνείο και λαζαρέτο για την αντιμετώπιση της πανώλης στα εδάφη του Πασαλικίου
- ✓ Σύμφωνα με τον Leake, που επισκέφθηκε την περιοχή το 1809, στο Ελευθεροχώρι υπήρχαν δύο κούλιες, ένα τριγωνικό κάστρο και ένα τελωνείο
- ✓ Φαίνεται ότι εγκαταλείφτηκε μετά την άλωση του Σουλίου και την καθυπόταξη των μπεήδων της Παραμυθιάς στα 1807 ή ξεκίνησε σταδιακά η εγκατάλειψή του, καθώς μειώθηκε η αμυντική του σημασία για τη φύλαξη του περάσματος

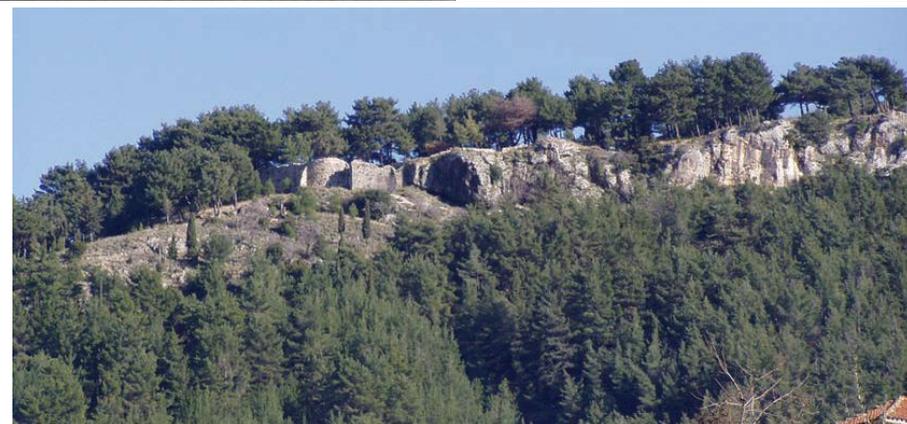
Κάστρο Παραμυθιάς

Περιγραφή: Αποτελείται από έναν εξωτερικό οχυρωματικό περίβολο με πολυγωνική κάτοψη, ενισχυμένο με πύργους και μια εσωτερική ακρόπολη στα ανατολικά. Στην κατασκευή του διακρίνονται χρονολογικά τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις: Η ελληνιστική, που αποτελείται από μεγάλων διαστάσεων ασβεστολιθικούς δόμους, η βυζαντινή με λίθους, πλίνθους και κονίαμα και η οθωμανική με αργολιθοδομή. Τέσσερις πύλες διευκόλυναν την επικοινωνία με τη γύρω περιοχή. Κύρια ήταν η δυτική πύλη, η οποία είναι σύγχρονη της βυζαντινής φάσης των εξωτερικών τειχών. Στον εσωτερικό χώρο του κάστρου σώζονται ερείπια οικιών, δεξαμενή και τζαμί της εποχής της τουρκοκρατίας.

✓ Η ίδρυση του πρώτου οχυρού ανάγεται στην ελληνιστική περίοδο. Τμήμα της αρχαίας αυτής οχύρωσης διασώζεται ενσωματωμένο στα κατώτερα μέρη του βυζαντινού και νεότερου κάστρου.

✓ Μετά την πτώση της Παραμυθιάς στους Τούρκους το 1430 αναφέρεται στα επίσημα έγγραφα ως Aidonat Kalesi.

✓ Η κατοίκησή του συνεχίζεται έως και τις αρχές του 19ου αι., την εποχή του Αλή Πασά, οπότε και εγκαταλείπεται οριστικά

Κάστρο Κιάφας στο Σούλι

Περιγραφή: Έχει ορθογώνια κάτοψη και είσοδο στο μέσο της νοτιοδυτικής πλευράς, όπου καταλήγει το μονοπάτι που συνδέει το οχυρό με τον οικισμό της Κιάφας. Μία δεύτερη πύλη υπήρχε στη βορειοδυτική πλευρά της οχύρωσης. Τρεις πύργοι, δύο πολυγωνικοί και ένας ημικυκλικός, δημιουργούνται κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οχυρού. Η άμυνα στις άλλες πλευρές εξασφαλιζόταν από το απόκρημνο έδαφος και την παρουσία μικρότερων οχυρών στον ίδιο λόφο και την κορυφογραμμή. Κατά μήκος της νότιας πλευράς υπάρχει σειρά από καμαροσκέπαστους χώρους. Ο ελεύθερος χώρος εντός της οχύρωσης διαχωρίζεται με εγκάρσιους τοίχους σε τρία ανεξάρτητα τμήματα, εκ των οποίων στο κεντρικό φαίνεται ότι είχε χτιστεί το αναφερόμενο στις πηγές σεράι. Μικρότερες κατοικίες φαίνεται ότι διαμορφωνόταν στα ΒΑ της κύριας πύλης.

- ✓ Το κάστρο της Κιάφας χτίστηκε από τον Αλή πασά μετά την παράδοση του Σουλίου το 1803
- ✓ Το 1805, όπως μας πληροφορεί ο Leake, το κάστρο ήταν μισοτελειωμένο και είχαν κτιστεί αποθήκες πυρομαχικών, στρατώνες, στέρνες και σπίτι για τον διοικητή
- ✓ Λίγα χρόνια αργότερα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Rouquenville, το κάστρο θα έχει στον περίβολό του το σεράι, ένα τζαμί και καταλύματα για τη φρουρά
- ✓ Το οχυρό, εκτός από την υπόταξη του Σουλίου, κατασκευάστηκε πιθανόν με σκοπό τη δημιουργία ενός ασφαλούς καταφυγίου για τον ίδιο τον Αλή πασά, σε περίπτωση κινδύνου
- ✓ Ήταν σε χρήση μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αι. και εγκαταλείφθηκε οριστικά μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους το 1912.

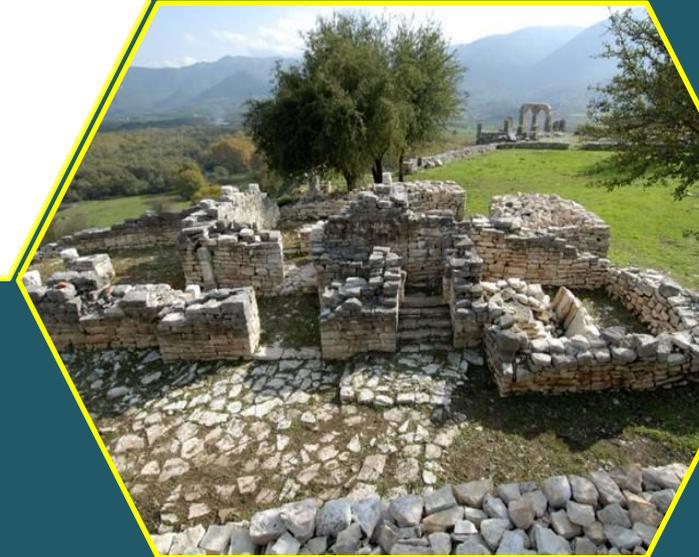

Edward Lear, Το κάστρο της Κιάφας 1859
Υδατογραφία και γκουάς σε γκρίζο χαρτί 16.1 x 25.4 cm
© Εθνική Πινακοθήκη Σκωτίας

Αρχαιολογικοί χώροι και
μνημεία οθωμανικής
περιόδου στη Θεσπρωτία

Β. Οικισμοί – οικιστική
οργάνωση – τύποι
κατοικιών

Οικισμός της Ντόλιανης

Περιγραφή: Κατά τους οθωμανικούς χρόνους κατασκευάζονται στο εσωτερικό της αρχαίας ακρόπολης μικρές ανεξάρτητες κατοικίες, που δεν αποκλείεται να χρησιμοποιούνταν από το αγροτοκτηνοτροφικό πληθυσμό της περιοχής εποχικά. Ο αγροτικός χαρακτήρας επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη περιφραγμένων χώρων για το σταβλισμό ζώων και από ένα κυκλικό αλώνι στο κέντρο του οικισμού, τον οποίο διέσχιζε δίκτυο μονοπατιών. Τα κτίρια ήταν συνήθως δώροφα και επικοινωνούσαν με εξωτερική κλίμακα. Στο ισόγειο υπήρχαν στάβλοι και αποθήκες και στον όροφο 1-2 δωμάτια διαμονής και συνήθως μικρό αποχωρητήριο. Ένα εντυπωσιακό κτίριο με τοξωτά ανοίγματα και ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοποιία, που κατασκευάστηκε επάνω στο νοτιοανατολικό πύργο του αρχαίου εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου, έχει μαζί με τα κοντινά προσκίσματα του θρησκευτικό χαρακτήρα.

- ✓ Ο τειχισμένος οικισμός ιδρύεται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και ακμάζει κατά την ελληνιστική περίοδο
- ✓ Ταυτίζεται με την αρχαία Φανοτή, κέντρο του αρχαίου θεσπρωτικού φύλου των Φανοτέων
- ✓ Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση τα τείχη υπέστησαν εκτεταμένες καταστροφές και η πόλη ερημώθηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα της χωρίς όμως να εγκαταλειφθεί
- ✓ Ένας μικρός αγροτοκτηνοτροφικός οικισμός δημιουργείται στο εσωτερικό της ακρόπολης κατά την οθωμανική περίοδο
- ✓ Η κατοίκηση συνεχίστηκε έως και τα μέσα του 19^{ου} αι

Το Τετραχώρι Σουλίου

- ✓ Η εγκατάσταση των Σουλιωτών στην περιοχή πιθανολογείται στις αρχές του 17ου αι., εποχή που οι αυθαιρεσίες και η καταπίεση της οθωμανικής διοίκησης οδηγούν τους κατοίκους, κυρίως κτηνοτρόφους, να αναζητήσουν μεγαλύτερη ασφάλεια σε φυσικά οχυρές θέσεις
- ✓ Το ιστορικό Σούλι απαρτίζουν τέσσερις οικισμοί: το Σούλι, η Σαμονίβα, η Κιάφα και ο Αβαρικός, που συγκροτούν το λεγόμενο Τετραχώρι
- ✓ Οι κάτοικοι του Τετραχωρίου αποτελούσαν αυτόνομη προνομιούχα πολιτεία, στηριζόμενη στο ισχύον εθιμικό δίκαιο, με δικούς της νόμους, στρατό, νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα
- ✓ Στη βάση της κοινωνικής οργάνωσης βρίσκεται η «φάρα», τα μέλη της οποίας συνδέονται με δεσμούς αίματος
- ✓ Βάση της οικονομίας αποτελεί η ενασχόληση με την κτηνοτροφία, ενώ η υιοθέτηση της τακτικής της διαρπαγής και της προσφοράς προστασίας στα χωριά του κάμπου εξασφάλιζε συμπληρωματικά εισοδήματα και τα απαραίτητα είδη και τρόφιμα για την επιβίωσή τους
- ✓ Το Σούλι έγινε γνωστό κυρίως από τους ηρωικούς αγώνες εναντίον του Αλή Πασά των Ιωαννίνων τη τελευταία δεκαετία του 18ου αι. και στις αρχές του 19ου αι.

Περιγραφή: Οι οικισμοί του Τετραχωρίου δεν διαθέτουν κάποια πολεοδομική οργάνωση. Τα κτίρια αναπτύσσονται ελεύθερα ανάλογα με τη διαθεσιμότητα του χώρου δόμησης και τις γύρω καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Αποτελούνται από ισόγεια ή ημιδιώροφα και διώροφα κτίρια με ορθογώνια κάτοψη, χτισμένα από ντόπιο οικοδομικό υλικό. Διακρίνονται για την απλότητα στην κατασκευή, τα μικρά ανοίγματα και τα ψηλά τοποθετημένα παράθυρα. Οι πολεμίστρες αποτελούν ένα γενικευμένο χαρακτηριστικό του σουλιώτικου σπιτιού, που απαντάται ακόμη και σε ισόγειους χώρους. Κάθε κτίσμα εξασφάλιζε με στοιχειώδη τρόπο τις λειτουργικές ανάγκες των ενοίκων. Το ισόγειο σπίτι χρησίμευε ως αποθήκη και στάβλος, ενώ στο ημιδιώροφο και διώροφο, οι χώροι αποθήκευσης και οι στάβλοι τοποθετούνται στο υπόγειο και ο όροφος χρησίμευε ως κατοικία και συχνά ως αποθήκη.

Η κοιλάδα του Σουλίου, ο αρχαίος Αχέροντας.
Έγχρωμο χαρακτηριστικό των W.L. Leitch - W. Floyd (1838) από το λεύκωμα
Robert Walsh, Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor illustrated*,
Fisher, Son & Co (publ.), London 1839

Harvard University, Houghton Library, pga_ms_typ_55_26_794

Edward Lear, 28 Μαΐου 1849

Υδατογραφία και σέπια μελάνι πάνω από γραφίτη σε κρεμ χαρτί

©Harvard University, Houghton Library

Harvard University, Houghton Library, pga_ms_typ_55_26_796

Κούλια Παραμυθιάς ή Κούλια των Μπονολάτων

- ✓ Χρονολογείται στο β' μισό του 18ου με αρχές 19ου αιώνα
- ✓ Πρόκειται για σχυρή πυργόμορφη κατοικία (πυργόσπιτο)
- ✓ Είχε αμυντικό χαρακτήρα: χρησίμευε για την ασφάλεια των ιδιοκτητών σε περιπτώσεις επιθέσεων και ως παρατηρητήριο για τον έλεγχο της κοιλάδας της Παραμυθιάς

Εξωτερικά χαρακτηριστικά:

- Τετράγωνη κάτοψη εξωτερικών διαστάσεων 7,80 x 7,67 μ.
- Κύρια είσοδος στη βόρεια πλευρά του 2^{ου} ορόφου (πρόσβαση με ξύλινη ανασυρόμενη σκάλα)
- 26 μ. ύψος
- Κατασκευασμένη από πέτρα
- Στεγάζεται με θόλο που καλύπτει τετράρριχτη στέγη
- Ορθογώνια παράθυρα

Εσωτερικά χαρακτηριστικά:

- 5 όροφοι
- Ξύλινες κλίμακες
- Ξύλινα δάπεδα
- Εστίες (τζάκια) στον 2^ο και 3^ο όροφο

Αμυντικά χαρακτηριστικά

- Καταχύστρες στον 4^ο όροφο
- Παράθυρα στους ανώτερους ορόφους
- Τυφεκιοθυρίδες στο ισόγειο και 1^ο όροφο

- ✓ Χτίστηκε την οθωμανική περίοδο πάνω σε πύργο της αρχαίας οχύρωσης
- ✓ Το κτίριο ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της κούλιας, ιδιαίτερα διαδεδομένο στον ελλαδικό αλλά και τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο κατά την οθωμανική περίοδο
- ✓ Πρόκειται για κτίριο στρατιωτικού χαρακτήρα, το οποίο χρησίμευε ως παρατηρητήριο καθώς και για τη διαμονή της φρουράς του αγά της περιοχής

Εξωτερικά χαρακτηριστικά:

- Κάτοψη σε σχήμα Γ
- Απουσία εισόδου στο ισόγειο (πρόσβαση με κτιστή κλίμακα ή με ξύλινη ανασυρόμενη σκάλα ή γέφυρα)
- 12 μ. ύψος
- Κατασκευασμένη από πέτρα
- Παράθυρα -τετράγωνα ή τοξωτά- στον 3ο όροφο

Εσωτερικά χαρακτηριστικά:

- 3 όροφοι
- Ξύλινες κλίμακες
- Ξύλινα δάπεδα
- Εστίες (τζάκια) στον 1^ο και 2^ο

Αμυντικά χαρακτηριστικά

- Απουσία θυρών ή άλλων ανοιγμάτων στο επίπεδο του ισογείου
- Καταχύστρα επάνω από την είσοδο
- Μικρά παράθυρα στους ανώτερους ορόφους
- Τυφεκιοθυρίδες

Λουτρικό συγκρότημα της Παραμυθιάς

✓ Το λουτρικό συγκρότημα της Παραμυθιάς, που κατασκευάστηκε πιθανότατα στα τέλη της βυζαντινής περιόδου ή τις αρχές της Τουρκοκρατίας (15ος αι.), ακολουθεί την αρχιτεκτονική παράδοση των ελληνο-ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων

Περιγραφή: Αποτελείται από τρεις κύριους και τρεις βοηθητικούς χώρους και δεξαμενή, που στεγαζόταν με θόλους και καμάρες. Στη βόρεια πλευρά υπήρχε το αποδυτήριο. Τοξωτή θύρα οδηγούσε από το αποδυτήριο στον προθάλαμο του χλιαρού τμήματος (tepidarium) του λουτρού, κάτω από το μαρμάρινο δάπεδο του οποίου υπήρχαν χτιστά ορθογώνια υπόκαυστα. Υπόκαυστα υπήρχαν και στο παρακείμενο προς νότο ζεστό τμήμα (caldarium), η θέρμανση του οποίου εξασφαλιζόταν από εξωτερική εστία μέσω πήλινων αγωγών, που διοχέτευαν το θερμό αέρα στους τοίχους και κάτω από τα δάπεδα. Στην ανατολική πλευρά του κτιρίου υπήρχε το κρύο τμήμα (frigidarium) του λουτρού, όπου κατέληγε ο λουόμενος για περίχυση με κρύο νερό, και στη ΝΑ γωνία του μικρή δεξαμενή για την τροφοδοσία του συγκροτήματος.

Αρχαιολογικοί χώροι και
μνημεία οθωμανικής
περιόδου στη Θεσπρωτία

Γ. Ναοί – Μονές και άλλα
κτίρια θρησκευτικού
χαρακτήρα

Ναοί – Μονές και άλλα κτίρια θρησκευτικού χαρακτήρα

Μονή της Κοίμησης Θεοτόκου στο Ράγιο

Πλούσιο μοναστήρι το οποίο την περίοδο της ακμής του είχε στην κατοχή του σημαντικά ιερά κειμήλια και μεγάλη ακίνητη περιουσία, συντηρούσε πολλά σχολεία και είχε πλούσια βιβλιοθήκη.

Μονή Γηρομερίου

Είναι ένα από τα σημαντικότερα εκκλησιαστικά μνημεία της Θεσπρωτίας. Ιδρύθηκε το 14ο αι. από τον Όσιο Νείλο. Φορητές εικόνες και άλλα κειμήλια που χρονολογούνται από το 17ο ως το 19ο αι. επιβεβαιώνουν την παρουσία και ακμή της μονής κατά την Τουρκοκρατία. Το 1800 γίνεται η έδρα της επισκοπής Γηρομερίου

Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος στην Πλακωτή

Η ίδρυσή της τοποθετείται στα χρόνια του Δεσποτάτου της Ηπείρου, το 13ο αι. Σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό της μονής. Τον 18ο ή τον 19ο αιώνα, προστέθηκε νάρθηκας στη δυτική πλευρά, όπου και η είσοδος του ναού. Εσωτερικά, διατηρούνται αποσπασματικά τοιχογραφίες.

Παναγία της Παραμυθιάς

Αποτελεί το πιο σημαντικό βυζαντινό ναό της Θεσπρωτίας. Κατασκευάζεται το 13ο αι. Μέσα στο 19ο υπέστη μετασκευές και προσθήκες: (νάρθηκας και εξωνάρθηκας, στοά βόρειας πλευράς, οστεοφυλάκειο, κωδωνοστάσιο).

Οθωμανικό τέμενος στην Κώτσικα

Ο μιναρές από το τζαμί στο Μαργαρίτι

Τα ισλαμικά τεμένη συνήθως ήταν απλά μονόχωρα κτίρια με στοά στην κύρια όψη τους και το μιναρέ προσαρτημένο στη ΒΔ γωνία τους. Εντυπωσιακής κατασκευής είναι το συγκρότημα στην Κώτσικα, κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα, που είχε κατασκευαστεί πάνω σε άνηδρο διαμορφωμένο πάνω σε συστοιχία θόλων

Βιβλιογραφία

- ✓ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788 – 1822)*, Ιωάννινα 2004
- ✓ Αικ. Κάντα-Κίτσου, Β. Λάμπρου, *Ντόλιανη Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικός οδηγός*, Αθήνα 2008
- ✓ Δ. Καμαρούλιας, *Τα Μοναστήρια της Ηπείρου*, τ. Β΄, σελ. 33-35
- ✓ Β. Κραψίτης, *Θεσπρωτικά*, Αθήνα 1973, σελ. 323-326
- ✓ Σ. Μαμαλούκος, *Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18^{ου} ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, Θεσπρωτία Ι*, Ιωάννινα 2019, 658-680
- ✓ Β. Σανδρής, *Σούλι. Οδοιπορικό στον τόπο και την ιστορία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σελ. 232
- ✓ Χρ. Περραιβός, *Ιστορία του Σουλίου*, τ. Α΄, εν Αθήναις, 1857
- ✓ Λ. Πολίτη, *Το Σούλι της Ηπείρου. Οι οικισμοί και η ιστορία τους*, Αθήνα 1992
- ✓ Β. Παπαδοπούλου, *Τα Βυζαντινά Μνημεία της Ηπείρου*, Ιωάννινα 2012
- ✓ Β. Παπαδοπούλου, *Η Παραμυθιά και τα μνημεία της*, Ιωάννινα 2008
- ✓ Β. Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 2006
- ✓ Μ. Πασιάκος, *Η Θεσπρωτία του Εδουάρδου Λύαρ*, Ηγουμενίτσα 2014
- ✓ Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας: www.igoumenitsamuseum.gr
- ✓ Κόμβος Υπουργείου Πολιτισμού: <http://odysseus.culture.gr/h/3/gh30.jsp>
- ✓ Αρχείο Ιδρύματος Αικ. Λασκαρίδη: <http://www.laskaridisfoundation.org/>

